

Marian A. WESOŁY

Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

 <https://orcid.org/0000-0002-5418-8913>

„FILOZOFIA – DZIEŁEM HELLENÓW” PROLOG DIOGENESA LAERTIOSA

Τῷ γὰρ πολὺ δοκίμῳ φιλολόγῳ Σβιγνέῳ Δάνεκ
τῶν Ἑλλήνων σοφίην εὖ παραδεξαμένῳ

“PHILOSOPHY – THE WORK OF THE HELLENES”
THE PROLOGUE OF DIOGENES LAERTIUS

I dedicate this distich, together with the article, to Professor Zbigniew Danek. Indeed, there is probably no more comprehensive and fascinating work of ancient literature than Diogenes Laertios' *Lives and Views of Eminent Philosophers*, the Prologue of which I present below in a new Polish translation. This Prologue is particularly interesting and instructive for understanding the composition and interpretation of the work, as in it the author gives his own criteria and distinctions of currents and branches of philosophy, whose origin, name and tradition is according to him typically Hellenic. In our translation, appropriate title headings have been introduced for greater clarity in the reading.

Keywords: Diogenes Laertius' *Lives and Views of Eminent Philosophers*, the Prologue, a new Polish translation

Słowa kluczowe: Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, Prolog, nowy polski przekład

Wprowadzenie

O tym chyba mało kto wie, że – jak niemal wszystkie teksty starogreckie – także dzieło Diogenesa Laertiosa, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przetrwało dzięki kulturze pisma i edukacji filozoficznej w Bizancjum, gdzie było czytane

i powielane, czyniono z niego różne wyciągi i konspekty¹. Tytułem przykładu podajmy Focjusza (1988: 18, 20; Kodeks 161), który wśród setek swych lektur omówił też następującą pozycję:

Przeczytaliśmy *Wyciągi różne* Sopatra w dwunastu księgach. Jego książka stanowi wybór wielu opowiadań i różnych pism. [...] Sięgnął również [...] do ksiąg pierwszej piątej, dziewiątej i dziesiątej Diogenesa Laercjusza, w których ten pisarz opowiada o dziejach filozofów i o początkach świętej rzeczy, jaką jest filozofia, jak doszła do szczytu rozwoju, dalej o twórcach sekt heretyckich i ich przywódcach, jakich mieli przyjaciół i jakich wrogów, jakim charakterem odznaczał się każdy z nich, skąd pochodzili, jaki był od początku ich tryb życia i kiedy osiągnęli szczyt swojej działalności. (Tłum. O. Jurewicz)

Przyjęło się już mówić Laertios, a nie Laercjusz. Cytowany powyżej przykład jest niedokładny, a mylący niestety w tłumaczeniu τίνων αἱρέσεων jako „sekt heretyckich”. Aby objaśnić, co oznaczało w tym kontekście pojęcie αἵρεσις, instruktywne jest podanie w pierw w pełnej wersji tytułu dzieła Diogenesa Laertiosa, a mianowicie: Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων καὶ τῶν ἐκάστη αἵρέσει ἀρεσκόντων – *Żywoty i myśli tych, którzy w filozofii zasłynęli i w każdym wyborze / nurcie ich upodobań*.

Dwa wyrażenia tytułowe związane z filozofią wchodzą tu w grę, mianowicie αἵρεσις (łac. *electio, delectio*), czyli ‘wybór’, ‘skłonność’, itp. i odpowiednio do tego w liczbie mnogiej τὰ ἀρέσκοντα (łac. *placita*), czyli dosłownie ‘upodobania’, ‘upodobane poglądy’.

W *Prologu* Diogenesa Laertiosa (I 20) objaśnione jest *ad hoc* w związku ze sceptycyzmem, czym jest *hairesis*. Otóż nazywa się tym „taki wybór, który wynika lub zdaje się wynikać z jakiegoś argumentu (wywodu) dotyczącego zjawiska” (αἵρεσιν [...] τὴν λόγῳ τινὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἀκολουθοῦσαν ἢ δοκοῦσαν ἀκολουθεῖν), albo „jako oparcie się na poglądach mających wynikanie” (πρόσκλησιν δόγμασιν ἀκολουθίαν ἔχουσιν).

W filozofii zatem dokonuje się jakiegoś wyboru – nurtu czy kierunku – wedle upodobań na podstawie wynikania z argumentacji danych poglądów (γνῶμαι, δόγματα, δόξαι). Stąd w takim ujęciu filozofia nie jest boskim natchnieniem ani wiarą objawioną przez Boga, tylko stanowi racjonalne i przyuczynowe wyjaśnianie zjawisk, tak jak ją krzewił głównie Arystoteles i perypatetycy (*vide*: Wesoly 2018).

Jednakże w mentalności pierwszych apologetów chrystianizmu helleńskie *haireseis* (wybory, upodobania) nabrały nagannego znaczenia ‘herezji’, czyli ‘sekt’ jako skażonego właśnie filozofią wypaczenia czy odstępstwa od prawd wiary i nauki apostoelskiej Kościoła. W tym względzie najbardziej dobitnie przeciw filozofii wyraził się ostatni piszący po grecku rzymski apologeta Hippolit (III w. n.e.), autor *Φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος* – *Philosophumena sive*

¹ Cf: wydane teksty: Diogeni Laertii 1999 (vol. II).

*Refutatio omnium haeresium – Filozofowania, czyli odparcie wszystkich herezji*². Wykazując zależność gnostyków od filozofii odpierał ostatecznie ich fałszywe poglądy. Uderzające jest owo przekonanie o fałszywości i szkodliwości filozofii greckiej. Niejako z apostolskim posłannictwem zamierzał ostatecznie rozprawić się z heretykami, ale przez to, że streszczał i cytował głównie takich filozofów, jak Heraklit i Empedokles, stał się paradoksalnie doksografem w przypadku skądinąd nam nieznanych ich fragmentów³.

W późniejszej tradycji te wymowne greckie wyrażenia *haireseis*, *areskonta* zatraciły swój oryginalny sens i zwykle myślano i mówiono o sektach i szkołach filozoficznych. Także przez nowożytnych niezbyt uświadamiane jest owo pojęcie filozofii jako *nurtu upodobań*, może i dlatego, że przyjęło się zwięzłe brzmienie tytułu Diogenesa Laertiosa jako *Φιλοσόφων βίων καὶ δογματῶν συναγωγή*, po łacinie *Vitae et Placita clarorum Philosophorum*. Po polsku, podobnie jak w innych językach, podaje się tę uproszczoną wersję *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*.

O samym autorze niczego nie wiemy prócz tego, co da się wtórnie wywnioskować z treści jego wszechstronnego dzieła. Żył w pierwszej połowie III wieku nowej ery, chyba przed Plotynem i Porfiriuszem, skoro ich nie znał. Ostatnim filozofem wzmiankowanym przezeń jest nieznan nam skądinąd Saturnios, uczeń Sekstusa Empiryka (IX 116).

Minęło już ponad pół wieku od wydania polskiego przekładu *Żywotów i poglądów słynnych filozofów* Diogenesa Laertiosa (Biblioteka Klasyków Filozofii, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968). Było to opracowanie zbiorowe: Ireny Krońskiej, Kazimierza Leśniaka, Witolda Olszewskiego i Bogdana Kupisa. Jak na tamte czasy i możliwości, przekład ten ocenić trzeba z uznaniem. Wcześniejsze przekłady Diogenesa Laertiosa (łącznie z naszym polskim) opierały się na niezbyt dopracowanej i miejscami jeszcze wadliwej edycji greckiego oryginału⁴.

W wypadku tak obszernego i trudnego dzieła potrzeba było wnikliwych studiów w zespołach badawczych, aby gruntowniej rozpoznać całość i szczegóły w nowszej perspektywie interpretacyjnej. Takim efektem trudu zbiorowego jest francuski komentowany przekład: Diogène Laërce, *Vies et doctrines des philosophes illustres*. Traduction française sous la direction de M.-O. Goulet-Cazé. Introductions, traductions et notes de J.-F. Balaudé, L. Brisson, J. Brunschwig,

² Wzorcowe wydanie: Hippolytus 1986. Najnowsze przekłady: Litwa 2016; Cosentino 2017; Kasteel 2019. Brak niestety polskiego tłumaczenia tego wyzywającego dzieła.

³ Dyskusja wokół dzieła Hippolita jako źródła dla poznania wczesnej filozofii greckiej: Osborne 1987; cf. Mansfeld 1992; Mueller 1992.

⁴ Wydanie: Diogenes Laertii 1964. Z przekładów komentowanych warto odnotować: włoski: *Diogene Laerzio* 1962; 1998³; Diogen Laertskij 1986²; niemiecki: Diogenes Laertios 1998. Ważniejsze studia: A.F. Losev 1981. Zbiór rozpraw: *Diogene Laerzio storico del pensiero antico* 1986 (m.in. M. Gigante 1986); Desbordes 1990. Ponadto kilka artykułów w: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 1992. Treściwe i zwięzłe ujęcie podał Gigante 1994.

T. Dorandi, M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet et M. Narcy avec la collaboration de M. Patillon, Paris 1999.

Dopiero od nowego stulecia dysponujemy długo oczekiwaną i wzorcową edycją: Diogenis Laertii, *Vitae Philosophorum*, ed. M. Marcovich, vol. I: libri I–X; vol. II: *Excerpta Byzantina*, Stuttgart-Leipzig 1999; H. Gärtner, vol. III: *Indices*, München-Leipzig 2002.

Na podstawie tego nowego wydania zespół uczonych włoskich dokonał starannego przekładu wraz z obszernym wstępem, komentarzem i bibliografią: *Diogene Laerzio. Vite e dottrine dei più celebri filosofi*. A cura di G. Reale con la collaborazione di G. Girgenti e I. Ramelli, Milano 2005 (1666 stron – swoista ‘Biblia’!).

Dziełem zaś jednego uczonego jest nowy przekład hiszpański: Luis-Andrés Bredlow, *Vidas y opiniones de los filósofos ilustres*. Zamora: Editorial Lucina. 2010 (535 stron).

Drugą nową edycją krytyczną wnikliwie opracował wraz ze wstępem włoski filolog Tiziano Dorandi: *Diogenes Laertius, Lives of Eminent Philosophers*, Cambridge 2013. Zapewne dzięki tym nowym edycjom i studiom nad Diogenesem Laertiossem wydane zostały niedawno dwa różne jego komentowane przekłady angielskie: jeden w Oksfordzie (2018) dokonany przez Pamelę Mensch, a drugi w Cambridge (2021) za sprawą Stephena White’a.

Wspominam o tych nowych doniosłych opracowaniach, aby uświadomić motywacje i potrzebę nowego polskiego przyswojenia *Żywotów i poglądów słynnych filozofów*. Poprzednio, w czterech oddzielnych artykułach, podałem w przekładzie własnym te partie z Diogenesa Laertiosa, które dotyczą postaci filozofów (w sumie dwudziestu), zwanych potocznie „przedsokratykami” (określenie nowożytne), a także rozdział o Arystotelesie zawierający cenne o nim świadectwa, poezję, porzekadła, katalog pism, testament i zarys poglądów (Wesoly 2007, 2015a, 2015b, 2022).

Obecnie z tego wiekopomnego dzieła przedstawiam, w możliwie wiernym tłumaczeniu, nader ważny *Prolog*, w którym autor podaje własne kryteria i różnienia nurtów i działów filozofii, której rodowód, nazwa i tradycja jest według niego typowo helleńska. Samo to określenie „dzieło filozofii” (τὸ τῆς φιλοσοφίας ἔργον) jest Arystotelesowe, jako też opiera się on zwłaszcza na perypatetyckiej wykładni biograficznej i doksograficznej, na wielu autorach, których dzieła dla nas nie ocalały. I tak wykorzystuje *Żywoty filozofów* Hermipposa ze Smyrny, Satyrosa z Kallatydy i Dioklesa z Magnezji (*vide*: Bollansée 1999). Ważnym w sensie systematyzującym źródłem były księgi *Περὶ αἰρέσεων*, czyli *O nurtach [filozoficznych]*, takich autorów, jak Eratostenes, Hippobotos i Panajtios (Gigante 1983). Tak samo powołuje się na *Sukcesje filozofów (Διαδοχαί)*, pisane przez Sotiona z Aleksandrii, Sosikratesa, Antystenesa z Rodos, Aleksandra Polyhistora i Nikiasa z Nikei (Zob. Kienle 1961; Giannattasio Andria 1989). Korzystał on także z wielu innych pism historycznych, doksograficznych i anegdotycznych, takich autorów jak Teofrast z Erezu, Arystoksenos z Tarentu i Faworinos z Arelate (Mejer 1978).

Wbrew dawniejszym przesądom, Diogenes nie był zwykłym kompilatorem, lecz orientował się wybiórczo i metodycznie w tym gąszczu danych źródłowych na temat ponad osiemdziesięciu filozofów prawie siedmiu stuleci, od Talesa do Saturniosa. To dzieła erudyty i bibliofila o niezwyklej ciekawości i otwartości poznawczej, z poetyckim usposobieniem.

W *Prologu* wychodzi Diogenes od początków (ἀρχαί) filozofii, rzekomo pochodzącej od barbarzyńców (1-11). Barbarzyńcami nazywali Grecy wszelkie obce sobie nacje, różniące się językiem i wychowaniem (*paideia*). Wbrew niektórym jest stanowczego zdania, że „dzieło filozofii” nie wywodzi się od barbarzyńców i magów (Persów, Babilończyków, Asyryjczyków czy Egipcjan), lecz jest typowo helleńskie w swym pochodzeniu, nazwie i tradycji.

Zauważmy, że Diogenes Laertios nie wspomina tutaj o chrześcijanach, a mógł ich mieć na myśli, skoro pierwsi apologetyci przypisywali właśnie barbarzyńcom wynalezienie filozofii i wszelkich innych umiejętności, zwłaszcza Klemens Aleksandryjski (cf. Canfora 1992: 79–81; Ramelli 2004: 207–224), który w *Kobiercach* (I, 71) pisał między innymi:

Tak więc filozofia, stanowiąc owocodajne dobro, doszła do rozkwitu w dawnych czasach u barbarzyńców, a później u Hellenów. Zaopiekowali się nią po kolei kapłani egipscy i Chaldejczycy w Asyrii, i druidzi galijscy, wśród Bachtów sarmanowie, wśród Celtów filozofowie, u Persów magowie [...].

Wśród Indów filozofią zaopiekowali się gimnosofisci, inni filozofowie barbarzyńscy. Ci dzielą się na dwie grupy: jedni zwą się sarmanami, drudzy brachmanami. Do sarmanów należą tak zwani mieszkańcy lasów. Nie mieszkają oni w miastach i nie mają żadnych mieszkań [...].

Od tych wszystkich ludów o wiele starsze jest plemię Judejczyków. A fakt, że filozofia judejska przez to właśnie, że została spisana, dała dopiero impuls do powstania filozofii helleńskiej, wykazuje szczegółowo pitagorejczyk Filon, nie mówiąc już o perypatetyku Arystobulosie i wielu innych, żeby nie tracić czasu na wyliczanie po nazwisku. (Tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska)

Jeszcze bardziej dobitnie Tacjan Syryjczyk w *Mowie do Greków* uznaje pierwszeństwo i wyższość filozofii barbarzyńców nad helleńską, co jest nader znamienym świadectwem ówczesnych konfrontacji wyznaniowych i odpierania, jak wspomnieliśmy, ‘herezji’ (wyborów, upodobań) związanych z filozofią pogańską (cf. Misiarczyk 2004).

Diogenes Laertios w *Prologu* (12) podaje za Heraklidesem z Pontu, że pierwszym, który posłużył się nazwą ‘filozofii’ i sam siebie nazwał ‘filozofem’ był Pitagoras. W obszernym zaś rozdziale o Pitagorasie (VIII 1, 8) przytacza jeszcze taką wersję:

Sosikrates powiada w *Sukcesjach filozofów*, że Pitagoras zapytany przez Leona, tyra na Fliuntu, ‘kim jest’ – odpowiedział – ‘filozofem’. Wszak żywot ludzki zdaje się podobny do święta ludowego. Tak jak jedni przybywają tam jako rywalizujący zawodnicy, inni dla interesu, a jeszcze inni, najlepsi, jako obserwatorzy, tak też jest w życiu: jedni rodzą się – powiada – niewolnikami sławy i łowcami bogactw, natomiast filozofowie miłośnikami prawdy.

Szerszą tego wersję przytacza też Cyceron w *Tuskulankach* (V, 8-9). W myśl nowszych badań nad Pitagorasem antyczne relacje o jego nazwaniu się ‘filozofem’ można uznać za wiarygodne (Riedweg 2006: 120–128). Jednak w tej kwestii trudne jest rozstrzygnięcie, skoro sam Pitagoras w ogóle niczego nie pisał, a w późniejszej tradycji platońskiej pozostawał charyzmatycznym autorytetem (cf. Danek 2020: 109–118).

Następnie podaje Diogenes imiona owych mędrców (σοφοί) poprzedzających filozofów. Początki zaś samej filozofii ujmuje on według jej rozróżnienia na jońską od Anaksymandra oraz italską od Pitagorasa z kolejnymi i końcowymi ich następcami (διαδοχαί). Podział filozofów na dogmatyków i efektyków jest zapewne późniejszej daty za sprawą sceptyków. Cenne są zwięzłe notki o tych filozofach, którzy niczego nie pisali, oraz o tych, którzy najwięcej pisali, a także o tym, skąd wzięły się wielorakie nazwy różnych nurtów i działów filozoficznych.

Choć współczesna nam historiografia filozofii niezbyt uświadamia sobie i ceni te kryteria i treści źródłowe z Diogenesa Laertiosa, to żywa jego lektura pozwala nam przenieść się w czasy antyczne, smakując kunsztowną mozaikę żywotów przeplatanych anegdotami, porzekadłami, poezją, wyciągami poglądów tak różnych nurtów i orientacji.

Poniżej w naszym przekładzie *Prologu* wykorzystaliśmy najnowszą edycję krytyczną Diogenesa Laertiosa (ed. Tiziano Dorandi, 2013), ale dla większej jasności w lekturze wprowadziliśmy dodatkowe akapity oraz w nawiasach kwadratowych odpowiednie tytułowe nagłówki.

W tym miejscu dziękuję anonimowym Autorkom /Autorom recenzji za wnikliwą lekturę tego tekstu i propozycje merytorycznych korekt, z których prawie wszystkie zostały uwzględnione.

DIOGENES LAERTIOS

PROLOG (I 1-21)

[Pochodzenie filozofii od barbarzyńców?]

[1] Dzieło filozofii (τὸ τῆς φιλοσοφίας ἔργον), powiadają niektórzy, zaczęło się od barbarzyńców. Miało bowiem powstać u perskich magów, u babilońskich czy asyryjskich Chaldecyzyków, u indyjskich gymnosofistów, u Celtów i Galatów zwanych druidami i semnoteami, jak podaje Arystoteles w piśmie *O magach* i Sotion w dwudziestej trzeciej księdze *Sukcesji [filozofów]*. Fenicjaninem miał być Ochos, Zamolksis – Trakiem, Atlas zaś – Libijczykiem (Gigon 1987: fr. 660-665).

Egipcjanie bowiem podają, że synem Neilosa był Hefajstos, który miał zainicjować filozofię, a jej wyznawcy byli kapłanami i profetami. [2] Od niego aż do Aleksandra Macedońskiego upłynęły 48863 lata, w których zaćmień słońca było 373, a zaćmień księżyca 832⁵.

⁵ Aleksander Macedoński podbił Egipt w 332 roku p.n.e. i zmarł dziewięć lat później.

Od czasów magów, z których pierwszym był Pers Zoroaster, powiada Hermodoros platonik w [piśmie] *O naukach matematycznych*, do zdobycia Troi upłynęło pięć tysięcy lat. Lidyjczyk Ksantos zaś podaje, że Zoroaster żył sześć tysięcy lat przed wyprawą Kserksesa, a po nim działało wielu innych magów: kolejno Ostanas, Astrampsychos, Gobryas i Pazatas, aż do podbicia Persji przez Aleksandra⁶.

[Helleńskie początki filozofii od Muzajosa i Linosa]

[3] Mylą się oni w tym, że osiągnięcia Hellenów, od których poczęła się nie tylko filozofia, ale i rodzaj ludzki, przydzielają barbarzyńcom. Wszak u Ateńczyków był Muzajos, a u Tebańczyków Linos. Ten był synem Eumolposa, powiadają, a stworzyć miał pierwszy *Teogonię* i *Sferę*. Głosił, że wszystko powstało z czegoś jednego i na to jedno się rozpada. Umarł on w Faleronie, a poświęcony mu został taki dystych elegijny:

Εὐμόλπου φίλον υἱὸν ἔχει τὸ Φαληρικὸν οὐδα
Μουσαῖον, φθίμενον σώμ', ὑπὸ τῷδε τάφῳ.
Eumolposa drogiego syna ma ta falerońska gleba
Muzajosa, strawione ciało pod tym grobem.

Od ojca Muzajosa, Eumolposa, także Eumolpidzi nazywani są u Ateńczyków⁷.

[4] Linos był synem Hermesa i Muzy Uranii; stworzyć miał kosmogonię o obiegu słońca i księżyca, i o pochodzeniu zwierząt i roślin. Początek tych jego poematów taki:

ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.
Był kiedyś czas taki, w którym razem wszystko się zrodziło.

Stąd biorąc motyw Anaksagoras rzekł, że wszystkie rzeczy były razem, aż doszedł umysł (νοῦς), by je uporządkować⁸. Linos umrzeć miał na Eubei, ugodzony strzałą przez Apollina. I jemu napisano na grobie:

ὧδε Λίνον Θηβαῖον ἐδέξατο γαῖα θανόντα,
Μούσης Οὐρανίης υἱὸν εὖστεφάνου.
Oto Linosa Tebańczyka przyjęła ziemia zmarłego,
Muzy Uranii syna pęknie uwieńczonej.

I tak od Hellenów poczęła się filozofia, której już sama nazwa wymyka się barbarzyńskiemu określeniu.

⁶ O tych czterech magach niewiele wiadomo, lecz później słynne się stały *Wyrocznie Astrampsycho* (*Sortes Astrampsychi*).

⁷ Eumolpidzi – kapłani Demetry w misteriach eleuzyjskich.

⁸ Anaksagorasa z Kladzomenów Diogenes Laertios przedstawia w drugiej księdze (II 3, 5-15).

[Orfeusz filozofem?]

[5] Ci, którzy wynalezienie filozofii przypisują tym [barbarzyńcom], powiadają, że Orfeusz z Tracji był filozofem i to najstarszym. Ja zaś nie wiem, czy tego, kto takie rzeczy rozgłaszał o bogach, należy nazywać filozofem, ani jak trzeba by nazwać tego, kto wszelkiej ludzkiej namiętności nie wstydział się przypisywać bogom, nawet takich bezceństw, co rzadko przez niektórych ludzi [wyrażane są] organem mowy⁹. O nim mit głosi, że zginął rozszarpany przez kobiety. W Dionie macedońskim epigram został mu wyryty, że zginął rażony piorunem. Brzmi on tak:

Θρήϊκα χρυσολύρην τῆδ' Ὀρφέα Μοῦσαι ἔθαψαν,
ὄν κτάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς πολέοντι βέλει.

Traka o złotej lirze tutaj Orfeusza Muzy pochowały,
którego raził Zeus władający piorunem.

[Gymnosofiści, Druidzi, Chaldejczycy]

[6] Inni zaś, co mówią, że filozofia poczęła się od barbarzyńców, podają też sposób, jaki się przyjął u każdego z nich. I powiadają, że gymnosofiści i druidzi mieli filozofować wyrażając się zagadkowo; zalecali oddawanie czci bogom, nieczynienie zła i ćwiczenie dzielności. Gymnosofiści nawet pogardzają śmiercią, jak mówi Kleitarchos w dwunastej księdze [*Historii Aleksandra*]. Chaldejczycy zaś zajmowali się astronomią i przepowiadaniem, a magowie spędzali czas czczeniu bogów, ofiarach i modłach, jako że tylko ich wysłuchują bogowie.

[Poglądy i zwyczaje magów]

Wypowiadają się też o istocie i pochodzeniu bogów, którymi są ogień, ziemia i woda. Potępiają wznoszenie posągów, a zwłaszcza tych, którzy głoszą, że bogowie są płci męskiej i żeńskiej. [7] O sprawiedliwości prowadzą wywody, i za bezbożne uznają palenie zwłok, a za zbożne obcowanie z matką lub córką, jak mówi o tym Sotion w dwudziestej trzeciej księdze [*Sukcesji filozofów*]. Zajmują się wróżbiarstwem i przepowiadaniem przyszłości i powiadają, że bogowie im się objawiają. Bo i w powietrzu jest pełno wizerunków z wpływu oparów wpadających do oczu ludzi bystro widzących. Noszenia na przedzie wystrojeń i ozdób ze złota zabraniają. Ich szata jest biała, ich poślanie ze słomy, a pożywieniem warzywa, ser i zwykły chleb; laską zaś trzcina, na którą, jak powiadają, wbijając ser podnoszą go i zjadają.

[8] Czarodziejskiej magii nie znali, powiada Arystoteles w piśmie *Magik* i Deinon w piątej księdze *Historii*. Powiada on, że imię 'Zoroaster' oznacza tego, kto jest 'czcicielem gwiazd' (ἀστροθύτης); mówi to też Hermodoros. Arystoteles w pierwszej księdze *O filozofii* twierdzi, że magowie byli starsi od Egipcjan. Dwie są podług nich zasady: dobry dajmon i zły dajmon; pierwszemu na imię Zeus i Oromazdes, drugiemu Hades i Areimanios. Potwierdza to Hermippos

⁹ Świadectwem tego jest tekst orfickiej kosmogonii odczytany z papyrusu Derveni (coll. 13-16).

w pierwszej księdze *O magach*, Eudoksos w *Podróży dookoła świata* i Teopompos w ósmej księdze *Historii Filipa*. [9] Ten też podaje, że według magów ludzie zmartwychwstaną i będą nieśmiertelni, a byty dzięki ich zaklęciom przetrwają. Poświadcza to Eudemos z Rodos. Hekatajos zaś [podaje, że] bogowie są według nich zrodzeni. Klearchos z Soloi w piśmie *O wykształceniu* podaje, że gymnosofisci wywodzą się od magów; niektórzy zaś, że Judajczycy są od nich. Co się ich tyczy, podważają Herodota ci piszący o magach: że niemożliwe było, aby Kserkses rzucił oszczepem w słońce i spuszczał kajdany do morza, bo są one bogami w tradycji przekazanej przez magów; natomiast posągi bogów zapewne zniszczył (*vide*: Herodot V, 105; VII, 35; VIII, 109).

[Filozofia Egipcjan]

[10] Filozofia zaś Egipcjan, co tyczy się bogów i sprawiedliwości, była taka. Pierwszą zasadą jest materia, potem cztery elementy z niej się wydzieliły i wytworzone zostały pewne istoty ożywione. Bogami są słońce i księżyc, ten zwany Oziridem, tamten zaś Izydą. Przedstawiani są symbolicznie za pomocą skarabeusza, smoka, jastrzębia i innych stworów, jak powiada Manethon w *Wyciągu poglądów przyrodniczych* i Hekatajos w pierwszej księdze *O filozofii Egipcjan*. Stawiali im posągi i świątynie, bo nie zna się formy bóstwa. [11] Świat zaś jest stworzony i zniszczalny, i jest kulisty. Gwiazdy są z ognia i w mieszance z nim powstają rzeczy na ziemi. Księżyc ulega zaćmieniu, gdy popada w cień ziemi. Dusza zaś trwa nadal [po śmierci ciała] i wędruje [między nimi]. Deszcz powstaje wskutek zmian w powietrzu. Tłumaczą też inne zjawiska natury, jak donoszą Hekatajos i Aristagoras. Ustanowili też prawa dotyczące sprawiedliwości, które odnosili do Hermesa. I zwierzęta, które są użyteczne, uważali za boskie. Powiadają sami, że wynaleźli geometrię, astronomię i arytmetykę.

Co tyczy się wynalezienia filozofii, tak się rzeczy mają.

[Nazwa filozofii od Pitagorasa. Mędrzy jako sofisci]

[12] Nazwą ‘filozofii’ pierwszy posłużył się Pitagoras i siebie samego [nazwał] ‘filozofem’, dyskutując w Sikionie z Leonem, tyranem Sikionu czy Fliuntu, jak podaje Heraklides z Pontu w piśmie *O nieoddychającej [kobiecie]*; żaden bowiem człowiek nie jest mędrce (σοφός), lecz tylko bóg¹⁰. Nazbyt pochopnie nazywano mądrość (σοφία), a mędrce ją głoszącego, tego, kto miałby osiągnąć doskonałość duszy; filozof zaś to ten, kto miłuje mądrość. Mędrce też nazywano sofistami (σοφισταί), i nie tylko ich, lecz i poeci [zwani byli] sofistami, tak jak Kratinos w *Archilochach* tych z kręgu Homera i Hezjoda w ten sposób nazywa, wychwalając ich¹¹.

¹⁰ *Vide*: u Diogenesa Laertiosa cały obszerny rozdział o Pitagorasie (VIII 1, 8).

¹¹ Diogenes nie podaje, że później określenie ‘sofistów’ nabrało negatywnego znaczenia. Uwzględnia tylko Protagorasa (IX 8), a pomija zupełnie innych sofistów, jak Gorgiasza, Hippiasza, Trazymacha itd.

[Imiona mędrców]

[13] Mędrcami zaś zwani byli ci oto: Tales, Solon, Periander, Kleobulos, Chilon, Bias i Pittakos; do nich dodają Anacharsisa Scytę, Myzona z Chen, Ferekydesa z Syros i Epimenidesa z Krety; niektórzy też tyrana Pizystrata. Bo oni to byli mędrcami¹².

[Dwa początki filozofii: nurt joński – nurt italski]

Zaistniały zaś dwa początki filozofii: jeden od Anaksymandra, drugi od Pitagorasa. Pierwszy był słuchaczem Talesa, Pitagoras zaś był uczniem Ferekydesa. I jedną nazywano [filozofią] jońską, jako że Tales będąc Jończykiem, bo z Miletu, nauczał Anaksymandra; drugą zaś italską od Pitagorasa, gdyż najwięcej w Italii filozofował. [14] Jedna kończy się na Kleitomachu, Chryzypie i Teofraście – ta jońska, druga zaś, italska, na Epikurze¹³.

[Filozofia jońska w trzech odgałęzieniach]

Talesa tedy uczniem był Anaksymander, a jego Anaksymenes, jego Anaksagoras, jego Archelaos, jego Sokrates, który wprowadził etykę. Od niego [wyszła się] inni sokratycy i Platon, który Dawną Akademię stworzył. Po nim Speuzyp i Ksenokrates, potem Polemon, Krantor, Krates, a po nim Arkesilaos, twórca Średniej Akademii. Po nim Lakydes, który filozofował w Nowej Akademii, a po nim Karneades, potem Klejtomach. I tak [filozofia jońska] kończy się na Klejtomachu.

[15] Na Chryzypie zaś kończy się w ten sposób. Po Sokratesie był Antystenes, po nim Diogenes Cynik, po nim Krates z Teb, po nim Zenon z Kition, po nim Kleantes, po nim Chryzyp.

Z kolei na Teofraście tak się kończy. Po Platonie był Arystoteles, a po nim Teofrast. I filozofia jońska w ten sposób się kończy¹⁴.

[Filozofia italska]

Natomiast filozofia italska tak [się przedstawia]: po Ferekydesie był Pitagoras, po nim jego syn Telauges, po nim Ksenofanes, po nim Parmenides, po nim Zenon z Elei, po nim Leukippos, po nim Demokryt, który miał wielu [uczniów], jak Nauzyfanes i Naukydes, a po nich Epikur¹⁵.

¹² O tych mędrcach, od Talesa do Epimenidesa i Ferekydesa, traktuje autor w swej pierwszej księdze.

¹³ Jest to fundamentalne rozróżnienie, podług którego Diogenes Laertios przedstawia od II do X księgi poszczególnych filozofów.

¹⁴ W filozofii jońskiej, po Sokratesie trzy odłamy: jeden do Klejtomacha, drugi do stoików, trzeci do Teofrasta. Nie odpowiada to w pełni kolejności podjętej w księgach II–VII.

¹⁵ Filozofię italską od Pitagorasa do Epikura przedstawia autor w księgach VIII–X.

[Filozofowie dogmatycy i efektycy]

[16] Z filozofów jedni byli dogmatykami, inni efektykami (ἐφεκτικοί). Dogmatycy to ci, którzy coś o rzeczach wyrażają jako uchwytnych poznawczo; efektycy zaś to ci, którzy wstrzymują się od [wydawania sądu] o nich jako niepoznawalnych¹⁶.

[Jedni filozofowie pisali dzieła, drudzy nie]

Jedni z nich pozostawili spisane dla pamięci dzieła (ὑπομνημάτα), inni zaś w ogóle nie pisali, jak podług niektórych Sokrates, Stilpon, Filip, Menedemos, Pyrron, Teodor, Karneades, Bryzon; podług innych jeszcze Pitagoras i Ariston z Chios, z wyjątkiem nielicznych listów. Jeszcze inni tylko jedno pismo, jak Melissos, Parmenides, Anaksagoras. Wiele zaś pisał Zenon, więcej Ksenofanes, więcej Demokryt, więcej Arystoteles, więcej Epikur i jeszcze więcej – Chryzyp.

[Nazwy filozofów od miast, miejsc, nawyków, przezwisk, usposobień, imion mistrzów i działów]

[17] Z filozofów jedni zwani byli od miast [pochodzenia], jak Elijczycy i Megarejczycy, Eretrejczycy, Kyrenajczycy; inni zaś od miejsc, jak akademicy i stolicy. Od przypadkowych okoliczności, jak perypatetycy, od przezwisk, jak cynicy¹⁷. Inni jeszcze od usposobienia, jak eudajmonicy, a niektórzy od poglądu, jak filaleci, elenktycy i analogicy¹⁸. Niektórzy od imienia mistrzów, jak sokratycy, epikurejczycy itp. Inni od zajmowania się naturą, [zwani są] fizykami. Inni jeszcze od debaty o obyczajach – etykami. Dialektykami zaś są ci, którzy dociekają ścisłości wywodów (τῶν λόγων τεθραείαν).

[Trzy działy filozofii i dziesięć nurtów etycznych]

[18] Działy filozofii są trzy: fizyczny, etyczny i dialektyczny. Dział fizyczny traktuje o świecie i o tym, co jest w nim; dział etyczny zaś o życiu i o tym, co nas dotyczy, a dział dialektyczny wobec obydwu jest wiodący pod względem rozumowań. Aż do Archelaosa panował fizyczny dział; od Sokratesa, jak wspomniano, wziął się dział etyczny, a od Zenona z Elei – dialektyczny.

Z działu etycznego powstało dziesięć nurtów (αἵρεσεις): akademicki, kyrenajski, elijski, megarejski, cynicki, eretrejski, dialektyczny, perypatetycki, stoicki i epikurejski.

¹⁶ Efektycy (od ἐπέχειν – wstrzymywać się) – rzecznicy Pirrona zwani są też sceptykami (zob. ks. IX, 11-12).

¹⁷ Perypatetycy (od περιπατεῖν – przechadzać się, spacerować); Cynicy (od κύων – pies).

¹⁸ Eudajmonicy (od εὐδαιμονία – szczęśliwość); filaleci (od φίλος, ἀληθής – miłujący, prawdziwy); elenktycy (od ἔλεγχος – odpieranie argumentu); analogicy (od ἀναλογία – wnioskowanie z analogii).

[Mistrzowie różnych nurtów]

[19] Akademii więc Dawnej przewodził Platon, Akademii Średniej – Arkesilaos, Akademii Nowej – Lakydes; [filozofii] kyrenajskiej – Arystyp z Kyreny, elijskiej – Fedon z Elidy, megarejskiej – Euklides z Megary, cynickiej – Antystenes z Aten, eretrejskiej – Menedemos z Eretrii, dialektycznej – Kleitomachos z Turioj lub Dionizjos z Chalcedonu, perypatetyckiej – Arystoteles ze Stagiry, stoickiej – Zenon z Kition i epikurejskiej – Epikur [z Samos], od którego wzięła ona swoją nazwę.

[Dziewięć nurtów i kierunków]

Hippobotos w piśmie *O nurtach [filozoficznych]* podaje, że jest dziewięć nurtów i kierunków (αἰρέσεις καὶ ἀγωγάς): pierwszy megarejski, drugi eretrejski, trzeci cyrenajski, czwarty epikurejski, piąty annikeryjski, szósty teodorycki, siódmy zenonitów, czyli stoików, ósmy Dawna Akademia i dziewiąty Perypat. [20] Nie uwzględnia ani nurtu cyników, ani elijczyków, ani dialektyków.

[Sceptycyzm pirroński nurtem bądź nie]

Natomiast nurt pirroński wielu pomija z powodu jego niejasności. Niektórzy twierdzą, że pod pewnym względem stanowi on nurt, pod innym zaś nie. Wydaje się bowiem być nurtem; nurtem (αἴρεσις) zaś zwiemy, powiadają, taki wybór, który wynika lub zdaje się wynikać z jakiegoś argumentu dotyczącego zjawiska (λόγῳ τινὶ κατὰ τὸ φαινόμενον). Podług tego trafnie zwałoby się nurtem [wybór] sceptyczny. Jeśli zaś przez nurt pojmuje się skłonność ku poglądom mającym wynikać (πρόσκλισιν δόγμασιν ἀκολουθίαν ἔχουσιν), to nie nazwałoby się ich nurtem, bo takich poglądów nie mają¹⁹.

Takie więc były początki filozofii i sukcesje, i takie działy i tyle nurtów filozoficznych.

[Nowy nurt eklektyczny]

[21] Ponadto niedawno pewien nurt eklektyczny wprowadzony został przez Potamona z Aleksandrii²⁰, który dobrał swoje upodobania (τὰ ἀρέσκειντα) z każdego nurtu. Odpowiada mu, jak rzecze w *Elementach*, że kryteriami prawdy, z jednej strony, jest to, przez co powstaje rozstrzygnięcie (κρίσις), czyli czynnik kierujący (τὸ ἡγεμονικόν), a z drugiej to, za pomocą czego coś rozstrzyga, na przykład najdokładniejsze wyobrażenie (φαντασία). Zasadami bytów są materia (ὕλη) i czynnik sprawczy (τὸ ποιῶν, jakoś (ποιότης) i miejsce (τόπος), czyli z czego i przez co coś się sprawia i w czym. Celem (τέλος) zaś jest to, do cze-

¹⁹ Traktując o Pirronie, Diogenes Laertios (IX 70-71; 102-107) zdaje się uznawać sceptycyzm za nurt filozoficzny.

²⁰ Określenie „niedawno” jest tutaj względne, gdyż Potamon żył od Diognesa Laertiosa prawie dwa wieki wcześniej.

go wszystko się odnosi, życie według wszelkiej cnoty doskonałej (κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν τελείαν), nie bez tych [zalet] dotyczących ciała podług natury i tych zewnętrznych.

Trzeba teraz powiedzieć o samych tych mężach [filozofach], a najpierw o Talesie.

Bibliografia

Edycje i przekłady Diogenesa Laertiosa

- Diogen Laertiskij. (1986²). *O zhyzni, ucheniach i izrecheniach znamienitych filozofov*. Perevod M.F. Gasparova. Moskva: Izdatelstvo „Mysl”.
- Diogene Laerzi. (1962). *Vite dei filosofi*. M. Gigante (a cura di). Vol. I–II, Roma, Bari: Laterza.
- Diogène Laërce. (1999). *Vies et doctrines des philosophes illustres*. Trans. J.-F. Balaudé et al. Paris: Librairie Générale Française.
- Diogene Laerzio. (2005). *Vite e dottrine dei più celebri filosofi*. A cura di G. Reale con la collaborazione di G. Girgenti e I. Ramelli, Milano.
- Diogenes Laertius. (1998). *Leben und Lehre der Philosophen*. Übersetzt F. Jürss. Stuttgart: Reclam.
- Diogenes Laertius. (2002). Vol. III. *Indices*. H. Gärtner (opr.). München, Leipzig: De Gruyter.
- Diogenes Laertius. (2013). *Lives of Eminent Philosophers*. T. Dorandi (ed.). New York: Cambridge University Press.
- Diogenes Laertius. (2018). *Lives of Eminent Philosophers*. Trans. P. Mensch. New York: Oxford University Press
- Diogenes Laertius. (2021). *Lives of Eminent Philosophers*. Trans. S. White. Cambridge, New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139047111>
- Diogénēs Laértios Διογένης Λαέρτιος. (2012). *Filosófōn biōn kai dogmátōn synagōgē*. Metáfrasē: Th.G. Maurópulos. I–II. Thessalonikē: Zētros.
- Diógenes Laercio. (2010). *Vidas y opiniones de los filósofos ilustres*. Trans. L.-A. Bredlow. Zamora: Lucina.
- Diogenis Laertii. (1964). *Vitae philosophorum*. H.S. Long (ed.). Vol. I–II. Oxford: E Typographeo Clarendoniano.
- Diogenis Laertii. (1999). *Vitae Philosophorum*. M. Marcovich (ed.). Vol. I–II. Stuttgart, Leipzig: B.G. Teubner.

Przekłady polskie Diogenesa Laertiosa

- Diogenes Laertios. (1968). *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*. Przeł. I. Krońska et al. Warszawa: PWN. [także wznowienia].
- Wesoły, M. (2007). „Heraklit z Efezu i Empedokles z Akragas w wykładni Diogenesa Laertiosa”. *Filo-Sofija* 7. 153–170.
- Wesoły, M. (2015a). „Przedsokratycy u Diogenesa Laertiosa – nurt joński”. *Filo-Sofija* 28. 127–151.
- Wesoły, M. (2015b). „Przedsokratycy u Diogenesa Laertiosa – nurt italski. Pitagorejczycy i Eleaci”. *Filo-Sofija* 31. 9–33.
- Wesoły, M. (2022). *Arystoteles według Diogenesa Laertiosa*. W: E. Skorupska-Raczyńska, A. Niekrzewicz (red.). *Viro Vere Academico. Księga poświęcona pamięci profesora Bogdana Walczaka*. Gorzów Wielkopolski: Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim. 241–262.

Opracowania

- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt.* (1992). II 36, 5–6. W. Haase (ed.). Berlin, New York: W. de Gruyter.
- Bollansée, J. (ed.). (1999). *Hermippos of Smyrna*. Leiden: Brill.
- Canfora, L. (1992). *Clemente di Alessandria e Diogene Laerzio*. In: D. Franco (ed.). *Storia poesia e pensiero nel mondo antico. Studi in onore di Marcello Gigante*. Napoli: Bibliopolis. 79–81.
- Cicero. (1927). *Tusculan Disputations*. Translated by J.E. King. Loeb Classical Library 141. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cosentino, A. (2017). *Pseudo-Ippolito. Confutazione di tutte le eresie*. Roma: Città Nuova.
- Danek, Z. (2020). *Prawdziwe początki filozofii*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. 109–118.
- Desbordes, B.A. (1990). *Introduction à Diogène Laërce*. Vol. 1–2. Utrecht: Onderwijs Medie Instituut.
- Diogene Laerzio storico del pensiero antico*. (1986). G. Giannantoni (ed.). Napoli: Bibliopolis (Elenchos 7, 1986, Fasc. 1-2).
- Focjusz. (1988). *Biblioteka. Kodeksy 151–222*, t. II. Przeł. O. Jurewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Giannattasio Andria, R. (1989). *I frammenti delle 'Successioni dei filosofi'*. Napoli: Arte Tipografica.
- Gigante, M. (1983). *Frammenti di Ippoboto. Contributo alla storia della storiografia filosofica*. In: A. Mastrocinque (ed.). *Omaggio a Piero Treves*. Padova: Antenore. 151–193.
- Gigante M. (1986). “Biografia e dossografia in Diogene Laerzio”. *Elenchos* 7. 5–102.
- Gigante, M. (1994). *Diogene Laerzio*. In: *Lo spazio letterario della Grecia antica*. M. Fu et al. (a cura di). Vol. I, t. III, Roma: Salerno Editrice. 723–740.
- Gigon, O. (1987). *Aristotelis Opera III, Deperditorum Librorum Fragmenta*. Berolini: De Gruyter. Fr. 660-665.
- Herodotus. (1922–1925). *The Persian Wars*. Trans. A.D. Godley. Vol. III–IV. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hippolytus. (1986). *Refutatio omnium haeresium*. M. Marcovich (ed.). Berlin: De Gruyter.
- Kasteel, H. van. (2019). *Réfutation de de toutes les hérésies*. Grez-Doiceau: Beya.
- Kienle, W. von. (1961). *Die Berichte über die Sukzessionen der Philosophen in der hellenistischen und spätantiken Literatur*. Berlin: Fraie Universität Berlin.
- Klemens Aleksandryjski. (1994). *Kobierce zapisów filozoficznych dotyczących prawdziwej wiary*. T. I–II. Przeł. J. Niemirska-Pliszczyńska. Warszawa: ATK.
- Litwa. M.D. (2016). *Refutation of All Heresies*. Atlanta: SBL Press.
- Losev, A.F. (1981). *Diogen Laercij – istorik antichnoj filozofii*. Moskwa.
- Mansfeld, J. (1992). *Heresiography in Context. Hippolytus' Elenchos as Source for Greek Philosophy*. Leiden: Brill.
- Mejer, J. (1978). *Diogenes Laertius and his Hellenistic Background*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Mueller, I. (1992). *Heterodoxy and Doxography in Hippolytus' Refutation of All Heresies*. In: W. Haase (ed.). *Philosophie, Wissenschaften, Technik. Philosophie*. Berlin, New York: De Gruyter. 4309–4374. <https://doi.org/10.1515/9783110864298-009>
- Osborne, C. (1987). *Rethinking Early Greek Philosophy. Hippolytus of Rome and the Presocratics*. London: Cornell University Press.
- Pierwsi apologeci greccy: Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz*. (2004). Przeł. L. Misiarczyk. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ramelli, I. (2004). “Diogene Laerzio e Clemente Alessandrino nel contesto di un dibattito culturale comune”, *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, *Historia Antiqua* (15). 207–224. <https://doi.org/10.5944/etfii.15.2002.4405>

- Riedweg, Ch. (2006). *Pythagoras: Leben, Lehre, Nachwirkung. Eine Einführung*. München: Beck.
- Wesoły, M. (2018). “Dowodzenie / wyjaśnianie naukowe według Arystotelesa”, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 63. 255–282.

Prof. dr hab. Marian Andrzej Wesoły – Professor ordinarius, emeritus at Adam Mickiewicz University. Now works at The Academy of Jacob of Paradies in Gorzów. His area of research is ancient philosophy both Greco-Roman and Byzantine. An Author of over 230 scholarly and scientific publications in this fields (in various languages) and a translator of numerous Greek philosophical texts, He has cooperated extensively with diverse international academic institutions and centers (predominantly in Italy, Greece and Germany). A co-founder and co-editor of the “Peitho. Examina Antiqua” journal (leading, peer-reviewed journal devoted to investigation of ancient Greek, Roman and Byzantine thought).

e-mail: marian.wesoly@amu.edu.pl